

МЎҒУЛЛАР ИМПЕРИЯСИДАГИ ДИНИЙ БАҒРИКЕНГЛИК СИЁСАТИНИНГ ҲОЗИРГИ АҲАМИЯТИ

PRESENT SIGNIFICANCE OF THE RELIGIOUS TOLERANCE POLICY IN THE MONGOL EMPIRE

Хайруллаев Умид Файзулла ўғли

*Осиё Халқаро Университети

тарих фани ўқитувчиси

Ҳар бир давлатда дин сиёсатини тўғри ташкил этиш бошқарувнинг энг нозик жиҳати бўлиб ҳисобланади. Ортодоксал диний тамойиллар ва демократик анъаналар диний ақидапарастликни рад этади. Аслини олганда эса, бу барча даврлар учун ҳам оқилона қарордир. Бугунги кунда ер юзининг турли минтақаларида диний мутаассиблик авж олиб, динлараро муносабатлар кескинлашишидан фойдаланган ҳолда ўз манфаатлари учун минглаб инсонларни қирғин қилишга тайёр турган қарама-қарши гуруҳлар шаклланганлиги ҳеч кимга сир бўлмай қолди. Жамиятдаги турли диний низоларнинг олдини олиш, аҳолининг диний можароларга аралашиб қолмаслиги учун ҳар бир индивид, айниқса, ёшларни тарбиялашда диний бағрикенглик тамойилларига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Бу жараёнда эса тарих фанининг алоҳида ўрни бор.

Толерантлик тамойилларига содиқликнинг тарихдаги энг ёрқин намунасини Соҳибқирон Амир Темур даврида ўрнатилган дин сиёсатида кузатиш мумкин. Бу тўғридаги эътирофни Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И. А. Каримов ўзларининг: “*Амир Темурнинг маданият ва дин аҳлларига кўрғазган чексиз меҳр-муруввати айниқса ибратлидир*” [1,138] – деган фикрлари орқали ифодалаган эдилар. Ушбу диний бағрикенглик сиёсатининг асосларига, шубҳасиз, асрлар давомида шаклланган Шарқ халқларининг анъаналари таъсир ўтказган бўлиб, бу каби оқилона сиёсат ўрта аср йирик давлатларининг ҳукмдорлари амалга оширган ислохотларда ҳам баъзи ҳолларда кўзга ташланади. Масалан, XIII асрнинг бошларида Узоқ Шарқдан Сурияга қадар ҳудудда ўз давлатларини тuzган мўғулларнинг дин сиёсати бу борадаги энг типик ҳолат ҳисобланади.

Мўғуллар давлатидаги диний эркинлик сиёсатини, энг аввало, Чингизхон бошлаб берган эди. У ўрнатган қонунларига кўра, ҳеч бир диний эътиқодга жамиятда ҳукмрон мақомга эга бўлиш ваколати берилмайди. Чингизий хонзодалар ҳам дастлабки даврларда бу қоидага қатъий амал қилганлар. Натижада ҳар бир диннинг ўз фаолиятини эркин ташкил этиши учун замин яратилган. Шунингдек, бу даврда исломнинг бир неча юз йиллик устунлик мавқеи пасайиб, марказий ҳокимият вакиллари қаторига бошқа дин вакиллари

ҳам кўтарила бошладилар. Уларнинг аксариятини христиан дини вакиллари ташкил этган бўлиб, ҳатто, улар ҳукмдорларга таъсир ўтказиш даражасигача етиб боргандилар. Масалан, Эрондаги мўғул Элхонийлар сулоласи (1256-1357 йй) дан Хулағухон (1256-1265 йй), Абақохон (1265-1282 йй), Арғунхон (1284-1291 йй) христианлик динига эътиқод қилган аёлларга уйланган ва салтанатларида бу дин ривожини учун кенг йўл очган эдилар. Бундан ташқари, Жўжи авлодидан бўлган Олтин Ўрда хонлиги (1236-1481 йй) саркардаси Нўғай христианликка эътиқод қилганлиги билан боғлиқ далиллар мавжуд. Аммо, бу жараён ислом дини ривожига халақит бермаган. Элхонийлардан бўлган Ўлжойтухон (1304-1316 йй) дастлаб христианлик динига эътиқод қилган бўлса-да, кейинчалик ислом динига ўтиб, Муҳаммад номини олади [9, 6-7].

Мўғул ҳукмдорларининг диний эркинлик сиёсати Марказий Осиёда христиан динининг мелькитлик, арман черкови, яковитлар черкови каби бир вақтлар Византия империясидан еретикликда айбланиб, қувғин қилинган секталарнинг кенг тарқалишига йўл очган. Тарихий адабиётлардаги маълумотлар XIV аср бошларида хоразмлик христианларнинг аксарияти Антиохия патриархига бўйсунганлигини тасдиқлаб турибди [3, 286]. Бу эса уларни мелькит ёки яковит мазҳабларига эътиқод қилган, дея хулоса беришимизга асос бўла олади.

Мўғуллар ҳукмронлиги даврида Ўрта Осиёда бўлган Марко Поло Самарқандда ҳам христиан дини мазҳабларидагиларнинг анчагина салмоққа эга эканлигини ёзиб қолдирган. Шунингдек, унинг маълумотларида Чиғатойхоннинг христианлик динига ўтиши ва Самарқанддаги христианлар бундан хурсанд бўлиб, авлиё Иоанн номидаги черков қуришлари ҳақида ёзилган [7,70].

Мўғул ҳукмдорлари, жумладан, Чиғатой улуси хонларининг айни шу даврдаги фаолияти католик миссионерлари фаолиятининг ҳам кенгайишига йўл очган. Чангшихон (1335-1338 йй), асосан, буддавийликка ҳомийлик қилган бўлса-да, католик мазҳаби тарғиботи ҳам миссионерлар томонидан эркин давом эттирилган. Жумладан, Чангши католик тарғиботи учун Хитойга йўл олган францискан ордени руҳонийси Николайни Олмалиқда қабул қилади. Унинг вазирлари, несториан мазҳабига эътиқод қилувчи Карасман ва Юхононлар папа тайинлаган Олмалиқ епископига шаҳар атрофидан катта ер-мулк ҳадя этадилар ҳамда бу ердаги черков қурилишига ҳомийлик қиладилар [6,380; 2,76].

Чингизхон ўз империясига асос солган вақтларда мўғулларнинг асосий қисми шомонлик (қам) динига эътиқод қилар эди. Тарихий манба ва адабиётларнинг гувоҳлик беришича, Темучиннинг отаси билан яқин алоқада бўлган, уряут қабиласидан Мунглик исмли жангчининг ўғли Кўкчу башоратчи ва руҳлар билан мулоқотга кириша оладиган қудратга эга эди. Мўғуллар уни

Тэб-Тангри, яъни “тангри бути” деб атаганлар. Айнан Кўкчу Темучиннинг улуг жаҳонгир бўлишини башорат қилиб, унга улкан империя тузиш ғоясини берган ҳамда 1206 йили Онон дарёси бўйидаги қурултойда Темучинга “Чингизхон” номини берган [8,29]. Мўғуллар ҳукмронлиги даврида ўлкамизга шомонлик эътиқоди билан бир қаторда Хитой эътиқодий анъаналари ҳам кириб келган эди. Жумладан, турк-мўғул анъаналаридаги йил ва ойларнинг қандайдир жониворлар номи билан аталишида ҳам Хитой анъаналарининг таъсири бор. Расман ҳайвонларга эътиқод қилинмаса-да, уларга қадимги даврларда сиғинилган ҳамда бунинг диний қарашлардаги таъсири сезилиб турар эди.

Шомонлик динида мўғулларнинг бошқа дин вакилларига нисбатан диний бағрикенглик нуқтаи-назаридан муносабатда бўлишларига ҳеч қандай тўсиқ ва чекловлар йўқ эди. Улуг юрт ҳоконлардан бири Мункэ қоон (1251-1259 йй) турли дин вакилларининг мушоҳадаларини тинглагандан сўнг: *“Биз Тангрига, унинг амри билан яшаётганимизга ва ўлажагимизга ишонамиз. Тангри сизга берган китобларига муқобил бизга қоҳинлар (қомлар – шомонлар) берган. Биз уларнинг айтганини адо этамиз ва осуда ҳаёт кечирамиз”* [4,10] – деб таъкидлайди. Бу эса дастлабки даврда мўғулларнинг бошқа динлар таъсирига тушмаганликларини кўрсатади.

Шомонлик динига сезиларли даражада буддавийликнинг таъсири ҳам бор бўлиб, Марко Поло хотираларида бу хусусда тўхталиб ўтилган. Аммо, ушбу хотираларда шомонлик ва буддавийликнинг уйғунлашгани мўғулларнинг алоҳида дини сифатида эсланади. Марко Поло татарлар (мўғуллар) дини хусусида фикр билдириб, уларда инсон руҳининг ўлмаслиги, одамнинг вафотидан кейин унинг руҳи ўзга танага жойлашишига ишонч мавжудлигини таъкидлаган. Шунингдек, тириклигида яхши аъмолларни бажарган инсон, камбағал бўлса дворян, дворян бўлса давлат раҳбарига айланиб, охир-оқибатда эса худога эришади, деб ишонишган [7,115]. Руҳнинг кўчиб юриши аслида буддавийликка хос бўлиб, шомонликда қомларнинг ҳам шундай кўчиб юриши ва руҳлар билан мулоқотга киришиши мумкинлигига ишонч мавжуд эди. Ушбу фактлар ўша даврда динлараро муносабатларнинг дўстона руҳда бўлганлиги ҳамда динлар орасида ўзаро маданий алоқалар мавжуд бўлганлигини исботлайди.

Буддавийлик дини ҳам мўғуллар истилоси даврида бошқа динлар билан бир қаторда ўзининг эркин тараққиётига эришди. Бунинг сабаби шуки, дастлабки даврларда мўғул ҳукмдорларининг кўпчилиги буддавийликка эътиқод қилардилар. Масалан, элхоний Хулағухон, Абақхон ва Арғунхонлар христиан динига эътиқод қилган аёлларга уйланган бўлсалар-да, уларнинг ўзлари буддавийлик динига эътиқод қилишни лозим топганлар [5,540-541]. Кўриниб

турибдики, дин масаласидаги номувофиклик мўғул ҳукмдорларининг оила қуришига халал берувчи восита ҳисобланмас эди.

Ўрта Осиёда яҳудийлик дини ислом кириб келмасидан анча илгарироқ ёйилган бўлиб, унга эътиқод қилувчилар кейинги даврларда ҳам сақланиб қолган. Мўғуллар салтанатида яҳудийларнинг мансаб ва амалларни эгаллашлари энгиллашиб, турли улусларда уларнинг вакиллари қудратли амалдорларга айлана бошлайди. Тарихий адабиётлардаги маълумотлар асосида XIII-XIV асрларда яҳудийлик дини ривож топиб борган, дея хулоса қилиш мумкин. Манбаларнинг бирида ёзилишича, Эрон хулагуйлар сулоласидан бўлган ҳукмдор Арғунхон саройида яҳудийликка эътиқод қилувчи Саъд уд-давла ҳукмдорнинг бош вазири, шахсий врач лавозимларини эгаллаган [10,118]. Бу эса яҳудийлар ва ушбу диннинг тарқалиши учун мўғул империясида кенг йўл очилганлигини англатади. Шунингдек, мўғуллар ҳукмронлиги даврида халқаро савдодаги яҳудий динига эътиқод қилувчиларнинг роли ошиб боради.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб бемалол айта оламизки, мўғулларнинг диний эътиқодда эркинлик бериш сиёсати барча динлар тараққиётига йўл очади. Мўғуллар истилоси даврида христианликнинг турли мазҳаблари, шомонлик (қам), буддавийлик ва бошқа динларнинг ривожланиши ва ўз мухлисларининг эркин эътиқод қилишлари учун кенг имконият яратилди. Айни пайтда, кўпгина мўғул ҳукмдорларининг исломдан бошқа динларни рағбатлантириши мусулмон тарихий адабиётларида уларнинг ислом динига зуғум қилувчи, таъқиб ўтказувчилар сифатида баҳоланишига ҳам сабаб бўлган эди.

Аммо, Чингизхон давридан бошлаб амалга оширилган диний бағрикенглик сиёсатини дастлаб мўғул ҳукмдорлари, сўнгра Амир Темур ва темурийлар давом эттирганликлари ушбу давлатларда марказий ҳокимият қудрати кучайишининг асосий омилларидан бири эди. Ушбу омил турли миллат ва дин вакилларининг тинч-тотув ҳаёт кечиришлари учун шароит ҳозирлаган. Мўғуллар империяси ва Амир Темур империясида ҳукмдорлар фаолиятининг кенг халқ оммаси томонидан қуллаб-қувватланиши эса фуқароларнинг эътиқод эркинлигига бўлган жавоби эди. Биз эса Чингизхон ва Амир Темурнинг диний бағрикенглик сиёсати давлатнинг мустаҳамлиги кафолати бўлганлигини инобатга олган ҳолда бу сиёсат уларнинг улуғворлик сифатларидан бири эканлигини бемалол эътироф эта оламиз ва ўрнатқан сифатида тан оламиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И. А. Буюклик тимсоли // Маънавий юксалиш йўлида – Т.: Ўзбекистон, 1998. – Б. 138-141.
2. Бартольд В. В. Очерк истории Семиречья // Сочинения. Том II, часть 1. – М.: Издательство восточной литературы, 1963. – С. 23-108.

3. Бартольд В. В. О христианстве в Туркестане в домонгольский период (По поводу семиреченских надписей) // Сочинения. Том II, часть 2. – М.: Наука, 1964. – С. 265-302.
4. Басилов В. Н. Шаманство у народов Средней Азии и Казахстана. – М.: Наука, 1982. – 134 с.
5. Bobohusenov, A. (2023). BUXORO VOHASINING ANTIK DAVRI YODGORLIKLARI. *SCHOLAR*, 1(28), 298-302.
6. Akmal, B. (2023). QADIMGI BAQTRIYA MADANIYATI VA YODGORLIKLARI TIPOLOGIYASI. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(7), 100-102.
7. Akmal, B. (2023). BUXORO VOHASI QOYATOSH SURATLARINING DAVRIY TASNIFI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 29(1), 142-146.
8. Bobohusenov, A. (2023). QADIMGI VARAXSHA DEVORIY GANCH VA LOY BEZAKLARI. *SCHOLAR*, 1(28), 303-308.
9. Akmal, B., & Ismat, N. (2023). BAQTRIYANING BRONZA DAVRI ARXELOGIYA YODGORLIKLARINING JOYLASHUVI VA MODDIY MADANIYATI. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(8), 73-80.
10. Bobohusenov Akmal. (2023). BUXORO VOHSINING ANTIK DAVRI SHISHA BUYUMLARI. *TADQIQOTLAR*, 25(2), 208–211. Retrieved from <http://tadqiqotlar.uz/index.php/new/article/view/307>
11. Bobohusenov Akmal Ashurovich. (2023). THE MATERIAL CULTURE OF THE TOMBS OF THE ANCIENT AND EARLY MEDIEVAL PERIOD. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(11), 24–29. <https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume03Issue11-06>
12. Toshpulatova Shakhnoza Shuhratovna. (2023). ETYMOLOGY OF TAJIK MARRIAGE CEREMONY. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(11), 17–23. <https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume03Issue11-05>
13. Toshpo'latova, S. (2023). ETHNOLOGICAL ANALYSIS OF CALENDRIAL CALCULATION AND LENGTH MEASUREMENTS OF KHUF VALLEY TAJIKS IN THE RESEARCHES OF MS ANDREYEV. *Modern Science and Research*, 2(10), 291-299.
14. Toshpo'latova, S. S. (2023). TOJIKLAR MILLIY KIYIM-KECHAKLARI VA "BESHMORAK" MAROSIMINING ETNOLOGIK TAHLILI. *SCHOLAR*, 1(28), 395-401.
15. Toshpo'latova, S. (2023). A STUDY OF THE WEDDING CEREMONY OF THE TAJIKS OF AFGHANISTAN. *Modern Science and Research*, 2(9), 84-89.
16. TARAQQIYOTIDAGI O'RNI. *Научный Фокус*, 1(6), 369-371.

17. O'gli, S. U. S. (2023). ELUCIDATION OF ISSUES OF THE HISTORY OF BUKHARA GUZARS IN OA SUKHAREVA AND HER STUDIES. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(11), 30-35.
18. Shokir o'gli, S. U. (2023). The Essence of State Policy on Youth in New Uzbekistan. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769)*, 1(9), 554-559.
19. Shokir O'g'li, S. U. (2023). THE IMPORTANCE OF THE MAHALLA SYSTEM'S REFORMATIONS IN NEW UZBEKISTAN. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(10), 25-30.
20. Sadullayev, U. (2023). THE ROLE OF THE NEIGHBORHOOD IN RAISING A SPIRITUALLY MATURE GENERATION. *Modern Science and Research*, 2(10), 488-493.
21. Muxamedovna, G. M. (2023). INNOVATSION TALIM-BUYUK KELAJAK POYDEVORI. *World scientific research journal*, 17(1), 74-76.
22. Muxamedovna, G. M. (2023). UCHINCHI RENESANS DAVRIDA AJDODLARIMIZ MEROSINI ORGANISH ORQALI INTEGRATSION TA'LIMNI YANADA TAKOMILLASHTIRISH TAMOYILLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 22(1), 35-38.
23. Muxamedovna, G. M. (2023). KREATIV YONDASHUV ASOSIDA DIDAKTIK MATERIALLAR YARATISH MEKANIZMLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 21(3), 12-14.
24. Gadayeva, . M. . (2023). THE UNIQUE SIGNIFICANCE OF MASTERING SOCIAL SCIENCES DURING THE DEVELOPMENT OF THE NEW UZBEKISTAN. *Modern Science and Research*, 2(10), 459–464. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/25292>